

İstanbul Üniversitesi
İktisat Fakültesi
Maliye Araştırma Merkezi Konferansları
45. Seri / Yıl 2004

SMITH'DEN RICARDO'YA RANT TEORİSİNDEKİ DEĞİŞİM*

Dr. Ayşegül Yakar ÖNAL

İstanbul Üniversitesi
Siyasal Bilgiler Fakültesi
Kamu Yönetimi Bölümü
Maliye Anabilim Dalı

* Bu çalışmanın ilk halini okuyup, önerilerde bulunan Prof. Dr. Gülay Günlük Şenesen'e katkılarından dolayı teşekkür ederim.

Özet

Ricardo'nun rant teorisinin başarısı, Klasik İktisat Okulunun rant teorisini temsil etmesinden kaynaklanmaktadır. Ancak, Ricardo'nun teorisini, Smith'in rant teorisinden hareketle oluşturduğu gözardı edilmemelidir. Ricardo'nun amacı tutarsız bulunduğu Smith'in rant teorisini tutarlı hale getirmek olduğundan, Smith'in rant teorisi, Ricardo'nun rant teorisinin değerlendirilmesinde, bir başlangıç noktası olarak, önem kazanmaktadır. Bununla birlikte, Smith'den Ricardo'ya, rant teorisindeki farklılaşma, ancak tarihsel arka planla birlikte anlam kazanmaktadır. Smith ve Ricardo'nun rant teorilerini, yaşadıkları dönemin tarihsel koşulları ve etkilendikleri dünya görüşleriyle birlikte analiz etmeyi amaçlayan bu makale, Smith ve Ricardo'nun rant teorilerini şekillendiren en önemli unsurun, sınıai kapitalizmin gelişmişlik düzeyi olduğu sonucuna ulaşmıştır.

Abstract

Differentiation in the Theory of Rent: From Smith to Ricardo

The success of the Ricardian theory of rent stems from its ability to represent the theory of rent of Classical School. However, it is crucial to note that Ricardo constituted his rent theory by discussing and eliminating the inconsistencies he observed in Smith's rent theory. For this reason, it seems that Smith's rent theory, as a starting point, is important to evaluate the Ricardian rent theory. On the other hand, differentiation in the theory of rent from Smith to Ricardo is meaningful only with the historical background. Therefore, this paper aims to analyse and compare Smith's and Ricardo's rent theories with regard to the historical conditions in which they lived and also to the leading political ideas of their eras. The conclusion is that the most important element shaping rent theories of Smith and Ricardo is the level of development of industrial capitalism.

I. Giriş

Klasik İktisat Okulunun "rant"a bakışı, neredeyse, David Ricardo'nun rant teorisine özdeşleşmiştir. Geliştirdiği rant teorisine öne çıkan Ricardo'nun temel esin kaynağı ise Klasik İktisat Okulunun kurucusu olarak kabul edilen Adam Smith'dir. Ricardo'nun rant teorisi Klasik İktisat Okulunun rant teorisini temsil etmekle birlikte, Ricardo'nun çıkış noktasında, Smith'in rant teorisindeki tutarsızlıkları giderme çabasının olduğu gözardı edilmemelidir. Bu nedenle, Smith'in rant teorisi, en az, Ricardo'nun rant teorisi kadar önemlidir ve Ricardo'nun rant teorisini değerlendirebilmek için de çok uygun bir başlangıç noktası olarak görünmektedir (Yakar-Önal, 2002: 3-9). Bununla birlikte, Smith'den Ricardo'ya rant teorisindeki değişim, ancak, tarihsel arka planla birlikte ele alındığında anlam kazanmaktadır. Diğer bir deyişle, gerek Smith'in gerekse Ricardo'nun geliştirdikleri rant teorileri, yaşadıkları/yazdıkları dönemin tarihsel koşullarından ve sahip oldukları dünya görüşlerinden bağımsız değildir. Bu makale, Smith ve Ricardo'nun rant teorilerini, yaşadıkları dönemin tarihsel koşulları ve etkilendikleri dünya görüşleri ile birlikte, bütünlüklü bir çerçeve içinde ele almayı amaçlamaktadır. Bu çerçevede, çalışmanın II.

bölümünde Smith'in rant teorisi, III. bölümünde Smith'in rant teorisini şekillendiren tarihsel arka plan, IV. bölümünde Ricardo'nun geliştirdiği rant teorisi ve V. bölümünde de Ricardo'nun rant teorisi tarihsel arka planla birlikte incelenecektir. Bu çözümlenmelerden çıkan başlıca sonuçlar ise VI. bölümde sunulmaktadır.

II. Smith'in Rant Teorisi

Kâr ve ücretle birlikte üç temel gelir kategorisinden biri olan rantı, Smith (1985: 125), önce, özel mülkiyet altındaki toprağı kullanmak için toprak sahibine ödenen bedel olarak tanımlar. Bu durumda, rant bir tekel fiyatıdır (Evans, 1991: 2; Smiley, 1997: 106). Ancak, bu saptamanın hemen ardından, Smith, toprak rantını çiftçinin ödeme gücünün belirlediğini ifade eder. Çiftçinin ödeme gücünü belirleyen ise, ürünün ortalama fiyatıdır. Bu fiyat, çiftçinin yaptığı harcamalar ile ortalama kârının toplamını aşılırsa, bu fazla toprak rantına gidecektir. Fiyat bu sınırı aşmazsa, ürün pazara getirilmekle birlikte, toprak sahibine hiçbir rant ödenmeyecektir. Fiyatın bu sınırdan düşük ya da yüksek olması ise ürünün talebine bağlıdır. Bu durumda, toprak sahibine rant ödenip ödenmeyeceği ürün talebine bağlı olarak oluşacak fiyat tarafından belirlenir (Smith, 1985: 125-126). Smith'in ranta ilişkin bu iki açıklaması arasında tutarsızlık vardır; rant eğer topraktaki özel mülkiyetten kaynaklanan bir tekel fiyatıysa, ürüne yönelik talep yüksek de olsa, düşük de olsa bu fiyatın toprak sahibine ödenmesi gerekir (Schumpeter, 1968: 191). Oysa, toprak sahibine ödenen bir gelir kategorisi olarak rant, pazara getirilen ürünün fiyatıyla ilişkilendirilmekte ve oluşacak fiyata bağlı olarak toprak sahibine rant ödenmemesi söz konusu olabilmektedir. Aslında, Smith'in rant teorisindeki tutarsızlığı, ürün fiyatının oluşumuna ilişkin açıklamalarındaki tutarsızlığından kaynaklanmaktadır. Teorisini meta üretimi, yani üretimin değişim amacıyla yapılması üzerine kuran Smith'in, metaların hangi değerler, yani fiyatlar üzerinden değiştirilebilecekleri sorusuna verdiği iki farklı cevap vardır: Emek-değer teorisi ve toplama teorisi.

Smith (1985: 50), metaların değerini üretimleri için gerekli olan emek miktarının belirlediğinden, yani emek-değer teorisinden söz etmekte, ancak emek-değer teorisinin geçerliliğini de toplumun sermaye birikiminden ve toprağın mülk edinilmesinden önceki ilkel durumuyla, yani kapitalizm öncesi dönemle sınırlandırmaktadır. Bu durumda, emeğin tüm ürünü emekçiye ait olup, kâr ve rant söz konusu değildir. Sermayenin belirli ellerde birikmesi ve toprağın mülk edinilmesiyle birlikte, emek ürününün, emekçi ile emekçiyi çalıştıran sermaye sahibi ve toprak sahibi arasında bölüştürülmesi gerekir. Bu yaklaşıma göre rant, değerden, yani emeğin ürününden artakalan kısımdır (Roll, 1952: 174; Douglas, 1964: 101). Dolayısıyla, Smith'in toprak rantını çiftçinin ödeme gücüne bağlayan açıklamasının arkasında rantın bir artık olarak görülmesi yatmaktadır. Roll da (1952: 171), Smith'in, artığın kökenini, sürekli olarak, emek-değer teorisıyla açıkladığını belirtmektedir. Ancak, rant teorisine ilişkin tutarsızlıklarını artıracak ve emek-değer teorisine çelişkiye düşecek biçimde, Smith'in, bir artık olarak rantın, toprağın doğal ya da işlenerek elde edilmiş verimliliğinden kaynaklandığını ifade ettiği de görülmektedir (Smith, 1985: 56).

Bununla birlikte, Smith, emek-değer teorisinin, sermaye birikiminden ve toprağın mülk edinilmesinden sonra geçerliliğini yitirdiğini ileri sürerek, değeri, toplama teorisine açıklamaya yönelmiştir. Bu teoriye göre, sermaye birikimi ve toprağın mülk edinilmesiyle birlikte işin içine kâr ve rant da girdiğinden, metaların değeri, ücret, kâr ve rantın toplamına eşit olacaktır (Smith, 1985: 52). Toplama teorisinden dolayı Smith, rantın topraktaki tekelden kaynaklandığı sonucuna varmıştır (Schumpeter, 1968: 190). Sonuç olarak, tutarlı bir rant teorisi geliştirememekle birlikte, Smith için tartışılmaz olan, topraktaki özel mülkiyet sonucu ortaya çıkan toprak sahipleri sınıfının yaratılan toplumsal üründen rant adı altında bir gelir elde ediyor olmalarıdır. Diğer bir deyişle, Smith'in, toprak üzerinde tekel yaratan özel mülkiyet kurumunun varlığına ve toprak sahiplerine yönelik bir karşı çıkışı yoktur. Bu saptamaların ardından, Smith'in rant teorisini şekillendiren düşünsel ve tarihsel arka planı inceleyebiliriz.

III. Smith'in İyimserliğinin Rant Teorisine Yansımaları

18. yüzyılın son çeyreği iktisadi ve politik örgütlenmede yeni bir dönemin başladığını haber veren olaylarla doludur. Bunlardan en önemlileri, yaklaşık olarak, 1760'da dünyada ilk kez ve ilk ülke olarak İngiltere'de başlayan Sanayi Devrimi ile 1789'da gerçekleşen Fransız Devrimidir. İngiltere'deki Sanayi Devriminin ardından, 1776'da, bir ahlak felsefecisi olan Adam Smith'in iktisadi düşüncede yeni bir çığır açan "Ulusların Zenginliği" adlı kitabı yayınlanmıştır. Roll'un (1952: 143) deyişiyle "İktisatçıya dönüşen İskoç filozof" Klasik İktisat Okulunun da kurucusu olmuştur¹. Klasik İktisat Okulu, ticari kapitalizmin iktisadi düşüncesi Merkantilizme tepki olarak, Sanayi Devrimiyle birlikte doğmuş ve yeni gelişen sınıai kapitalizmin sözcülüğünü yaparak onunla birlikte evrilmiştir (Kuyucuklu, 1985: 23; Huberman, 1991: 220; Kazgan, 1984: 39, 64).

Bu bağlamda, Smith'in çalışmasının önemli bir bölümü Merkantilist sisteme saldırıya ayrılmıştır. Smith "Ulusların Zenginliği"nde, Merkantilist düzenlemeleri kendi faaliyetlerini sınırlandıran tehdit unsurları olarak gören ve kendi çıkarları için özgürlük, bireysel girişim ve bireysel denetim isteyen yeni yükselen kapitalist girişimci sınıfın ağzıyla konuşmuştur. Üstelik, bu yeni girişimci sınıf henüz itibar görece kadar da olgunlaşmamıştır. Bununla birlikte, Smith "Ulusların Zenginliği"ni yazdığında, İngiltere, neredeyse, dünyadaki en ileri kapitalist ülkedir ve büyük sermaye birikimiyle dünya sanayi liderliğini ele geçirmeye hazırlanmaktadır. Dolayısıyla, Smith'in, İngiltere içindeki endüstriyel genişlemeyi sağlayacak tam rekabet koşullarının korunmasına yönelik politika önerileri, aynı zamanda, İngiltere'nin dünya sanayi liderliğini hızlandırma amacına da hizmet etmektedir. Yine bu eğilimlerle uyumlu olarak, İngiliz dış ticaretini serbestleştiren güçler arasında Smith'in çalışması önemli bir yer

¹ Buğra'ya (1989: 21) göre, iktisadın felsefeden ayrılarak bağımsız bir disiplin haline gelişine kesin bir tarih verilmek istendiğinde de, üzerinde en kolay uzlaşmaya varılan tarih "Ulusların Zenginliği"nin yayınlandığı 1776 yılıdır. Bununla birlikte, Smith'in iktisadını, onun ahlak felsefesinin ayrılmaz bir parçası olarak gören yaklaşımlar da vardır (Bkz. Peil, 1999: 37-38).

tutmaktadır. Kısacası, Smith'in, işleyişine devlet tarafından müdahale edilmemesi gerektiğine inandığı doğal bir düzen anlayışı içine yerleştirdiği iktisat politikası önerileri, esasında, pratikte yükselişe geçen sinai kapitalist girişimci sınıfın çıkarlarının teorik ifadesi olmuştur (Allen, 2003: 148-149, 187; Huberman, 1991: 221; Kazgan, 1984: 39; Roll, 1952: 155-158).

Yükselen sinai kapitalizmle birlikte, Merkantilizmin, ulusların zenginliğini, korumacı bir dış ticaretle, ülkede biriken değerli metallere açıklayan yaklaşımı da reddedilmiştir. Smith'e göre, ulusların zenginliğinin kaynağında emek ve emeğin verimliliğini artıran işbölümü vardır. Diğer bir deyişle, zenginliğin kaynağı, artık, mübadelede değil, üretimde aranmaktadır (Buğra, 1989: 52; Kuyucuklu, 1985: 24). Bununla birlikte, zenginliğin kaynağını mübadelede değil de üretimde bulan ilk yaklaşım Klasik İktisat Okulu değildir. 18. yüzyılın ikinci yarısında, yani Klasik İktisat Okulu kurulmadan hemen önce, yine Merkantilizme tepki olarak, fakat bu kez Fransa'da ortaya çıkan Fizyokrat iktisadi düşünce akımı da zenginliğin kaynağına ilişkin arayışlarını mübadeleden üretim alanına kaydırmıştır. Ancak, Fizyokratlar, zenginliğin kaynağını sadece tarımsal üretimle açıklamışlardır. Büyük ölçekli üretim yapan girişimci çiftçiyi öne çıkarmak isteyen Fizyokratların, tarımsal üretimi sistemin merkezine koyan bir teorik model geliştirmeleri şaşırtıcı değildir, çünkü tarım, 18. Yüzyıl Fransa'sındaki en önemli üretim faaliyetidir. Diğer bir deyişle, Fizyokratlar, tarımsal kapitalizmin sözcüleridirler. Bu nedenle, iktisadi sistemin işleyişini doğal düzende bulunan yasalarla açıklama çabasında olan Fizyokratların, zenginliğin ve değerlerin kaynağında "doğal bir öz" olarak toprağı bulmaları çok anlamlıdır. Üstelik, toprak üzerindeki özel mülkiyet hakkı da doğal düzende bulunan yasaların ilkeleri arasındadır. Özel mülkiyet hakkının yanı sıra, sınırsız rekabet, sözleşme özgürlüğü, girişim özgürlüğü ve devletin iktisadi yaşama karışmamasının gerekliliği de doğal yasa felsefesinin ilkeleri arasındadır. Fizyokratların kurduğu teorik modelin arkasındaki bu doğal yasa felsefesinin önemi, Smith'in düşünce sistemini de büyük ölçüde etkilemiş olmasından kaynaklanmaktadır. Smith'in "doğal birey" kavramı, Fizyokratların doğal yasa felsefesinin bir uzantısıdır. Smith'e göre, bireylerin doğal eğilimleri doğrultusunda yönlendirilmiş ekonomik faaliyetler zenginliğin kaynağıdır (Kuyucuklu, 1985: 20-24; Buğra, 1989: 45, 48; Kazgan, 1984: 39, 48, 55-56). Sonuç olarak, Fizyokratların doğal yasa felsefesinden etkilenen Smith, zenginliğin kaynağını, Fizyokratlar gibi, üretimde bulmuş, fakat onlardan farklı olarak, zenginliği tek bir üretim alanıyla sınırlamayarak, tüm üretim alanlarındaki zenginliğin ve değerlerin kaynağı olarak emeği görmüştür. Smith'in emek-değer teorisi de bu bağlamda anlam kazanmaktadır. Roll'un (1952: 161) ifadesiyle, Smith'le birlikte emek zenginliğin kaynağı olmuş ve bu sayede Merkantilist ve Fizyokrat engellerden özgürleşen iktisadi düşüncede büyük ilerleme kaydedilmiştir.

Yukarıda özetlemeye çalıştığımız düşünsel ve tarihsel arka plan çerçevesinde Smith'in rant teorisine tekrar baktığımızda öne çıkan açıklayıcı unsurlar şöyledir:

- Smith'in bağlı olduğu doğal yasa felsefesi, bir yandan sınırsız rekabeti gerektirmekte, diğer yandan da, bu sınırsız rekabet özlemiyle çelişkiye düşecek biçimde, toprak üzerinde tekel yaratan özel mülkiyet hakkını içermektedir. Roll'a (1952: 160-161) göre, Smith'in, toprağın özel

mülkiyetinin ya da dağılımındaki eşitsizliklerin doğal düzendeki uyumu bozabileceğine ilişkin bir korkusu yoktur. Bu durumun, Smith'in iyimserliğinden kaynaklandığı söylenebilir. Smith'in iyimserliğinin temelinde ise, yaşadığı/yazdığı dönemde, Sanayi Devriminin toplumu altüst eden etkilerinin, henüz, belirgin bir biçimde, ortaya çıkmamış olması ve bireylerin kendi sosyal konumlarının gerektirdiği geçim düzeyini, hâlâ, bir ölçüde de olsa, koruyabilmeleri yatmaktadır. Diğer bir deyişle, Smith, sanai kapitalizmin yükselişe geçtiği, fakat sanayi sektörünün ucuz emek ve yiyeceklerle zihnini meşgul edecek derecede de gelişmediği 18. yüzyılın geçiş toplumunda yaşamış ve yazmıştır. Bu aşamada, toplumun farklı sınıflarının gelirlerinin hareketi henüz temel bir iktisadi sorun değildir (Buğra, 2002-2003: 36; Heimann, 1964: 70; Roll, 1952: 181; Douglas, 1964: 101). Bu nedenle, özel mülkiyet hakkını doğal bir hak olarak kabul eden Smith için, toprak sahipleri sınıfının, özel mülkiyet hakkına dayanarak, yaratılan gelirden rant adı altında aldıkları gelir kategorisi de temel bir iktisadi sorun değildir. Sonuç olarak, Smith'in iyimserliğinin rant teorisine de yansımalarını söyleyebiliriz.

- Smith, doğal yasa felsefesinin yanı sıra, küçük bir ölçüde, Fizyokratların tarımcı eğilimlerinden de etkilenmiştir (Kazgan, 1984: 49). Dolayısıyla, değeri ve zenginliği emeğin yarattığını savunmakla birlikte, Smith'in rant teorisi, Fizyokratların “toprak-değer yasası” olarak da adlandırabileceğimiz yaklaşımlarından izler taşımaktadır: Fizyokratların, rantı, toprağın “doğal verimliliğinin” sonucunda ortaya çıkan bir artık, yani doğanın armağanı olan bir artık olarak gören yaklaşımları, ranta ilişkin diğer açıklamaları kadar öne çıkmamakla birlikte, Smith'te de vardır (Kuyucuklu, 1985: 25; Douglas, 1964: 101). Elbette ki, bu durum, Smith'in rant teorisindeki tutarsızlıkları artırmaktadır. Ancak, Smith'in rant teorisindeki tarımcı eğilimleri, sanai kapitalizmin yükseldiği bir dönem olmakla birlikte, 18. yüzyıl İngiltere'sinin, Wood'un (2003: 201) da ileri sürdüğü gibi, tarımsal kapitalizmin zirvesinde olmasıyla da açıklanabilir. Sonuç olarak, Peil'in (1999: 40) ifadesiyle, modern öncesi feodal toplumun dağıldığı, uzmanlaşma ve yapısal farklılaşmayla karakterize edilen modern bir toplumun doğduğu dönemde yaşamış olan Smith'in rant teorisi de tüm bu geçiş döneminin izlerini taşımaktadır.

IV. Ricardo'nun Rant Teorisi

“Klasik rant teorisi” denildiğinde, genellikle, kastedilen Ricardo'nun rant teorisidir (Kazgan, 1984: 80). Ancak, teorik alanının temel belirleyicilerini Smith'den devralan Ricardo'nun rant teorisi de, Smith'in teorisindeki tutarsızlıkları giderme çabasından kaynaklanmaktadır (Schumpeter, 1968: 191; Roll, 1952: 174). Bu bağlamda, Ricardo, Smith'in emek-değer teorisinin temelini oluşturan önermesini, yani “bir malın değerini belirleyen, o malın üretimi için gerekli emek miktarıdır” önermesini bir

varsayım olarak alır, buradan hareketle Smith'in toplama teorisini eleştirir ve reddeder. Ricardo'nun amacı, Smith'in aksine, emek-değer teorisinin kapitalizm koşulları altında da geçerli olduğunu kanıtlamaktır. Bu nedenle, öncelikle, emek-değer teorisinin rant ve kâr ile çelişmediğini ortaya koymak zorundadır. Tam tersine, rant kategorisinin emek-değer teorisinin işleyişinin bir sonucu olduğunu kanıtlamak amacındadır, çünkü, Ricardo'ya göre politik iktisadın temel problemi, birikim (zenginleşme/büyüme) süreci içinde, ürünün yaratılmasına katkıda bulunan sınıflar arasında bölüşümü düzenleyen yasaları belirlemektir (Savran, 1997: 17-18; Kazgan, 1984: 65). Dolayısıyla, Ricardo, "Ekonomi Politikin ve Vergilendirmenin İlkeleri Üzerine" adlı kitabının daha önsözünde, rant konusunda bilgi sahibi olmadan zenginliğin (birikimin), kâr ve ücretler (bölüşüm) üzerinde ne gibi sonuçlar yarattığını anlamamanın olanaksız olduğunu vurgulamıştır. Kitabının "Değer Üzerine" adlı birinci bölümünün hemen ardından rantı incelediği ikinci bölümüne de, toprak mülkiyetiyle birlikte ortaya çıkan rantın, metaların görece değerinde, üretim için gerekli olan emek miktarından bağımsız olarak, herhangi bir değişikliğe yol açıp açmadığının incelenmesinin gerekliliğiyle başlar. Bunun için de, rantın doğası ile artış ve azalışını düzenleyen yasaların araştırılması gerektiğini ifade eder (Ricardo, 1971: 49-50, 91).

Ricardo rantı tanımlarken, Smith'den farklı olarak, toprağın özgün ve yok edilemeyen güçlerini, yani toprağın üretken güçlerini vurgular: Ricardo'ya göre rant, toprağın özgün ve yok edilmez güçlerini kullanmanın karşılığında, elde edilen üründen toprak sahibine yapılan ödemedir (Ricardo, 1971: 91-92). Bununla birlikte, Ricardo, Smith gibi, rantın, toprak mülkiyetiyle birlikte ortaya çıktığını da ifade eder. Ancak, Ricardo'nun rant analizinin, özünde, bu açık ifadenin göz ardı edilmesine dayandığı görülmektedir: Ricardo'ya göre, tüm topraklar aynı özelliklere sahip, toprağın miktarı sınırsız ve kalitesi de tekdüze olsaydı, toprak kullanımı karşılığında hiçbir ödeme istenemezdi. Toprak ne zaman ki kendine özgü ayrıcalıklara sahip olur, miktarı sınırsız olmaktan çıkıp kalitesi değişmeye başlar ve nüfus artışı nedeniyle daha düşük kaliteli ya da daha az avantajlı konumdaki topraklarda ekime başlanır, o zaman toprak kullanımı karşılığında rant ödenir (Ricardo, 1971: 93-94). Dolayısıyla, toprağın kıtlığı ve verimliliğiyle ilişkili tüm bu açıklamalarla Ricardo, rantın önkoşulunun toprağın özel mülkiyet altına alınması olduğunu unutmuş görünmektedir.

Yine Ricardo'ya göre rant, daima, farklı verimlilikteki topraklarda eşit miktarda sermaye ve emek kullanılarak elde edilen üretimler arasındaki fark kadardır. Bu durumda, kaliteli toprağın miktarı, artan nüfusa yiyecek üretilmesi için gerekli olan miktardan daha fazlaysa ya da daha önce ekime sokulmuş topraklarda verimde azalma olmaksızın tekrar tekrar sermaye kullanılabiliriyorsa, o zaman rantta artış olmaz, çünkü rant, kullanılan emek artırıldıkça getirinin orantılı şekilde azalmasından doğar. Diğer bir deyişle, rant, emek-değer teorisinin işleyişinin bir sonucudur: Önce en verimli ve en uygun yerde bulunan toprak ekilecek ve buradan elde edilen ürünün değişim değeri herhangi bir diğer metanın değişim değeri gibi belirlenecektir, yani bu ürünün pazara getirilmesi aşamasına kadar kullanılan tüm emeğin toplam miktarı, o ürünün değişim değerini oluşturacaktır. Nüfus artışı ve sermaye birikimi sonucu daha düşük kaliteli topraklar ekilmeye başlandığında daha kaliteli topraklara rant ödenmeye başlanır.

Çünkü, daha düşük kaliteli topraklarda bu ürünün üretilebilmesi için daha çok emek gerekli olacağından, üretilen ürünün değişim değeri de artacaktır. En kaliteli toprakta, emek miktarını artırmaya gerek olmadan eskisi kadar üretim yapılabilir. Bununla birlikte bu toprağın ürününün değeri yine de artacaktır, çünkü tüm metallerin değişim değeri, en kolay değil, en zor koşullar altında gerekli olan emek miktarınca belirlenmektedir. Bu durumda, düşük kaliteli topraklar ekime sokuldukça, azalan verim dolayısıyla ürünün fiyatı yükselmekte ve toprak parçaları arasındaki verim farklılıklarına bağlı olarak, daha verimli toprakların sahiplerine rant ödenmektedir. Diğer bir deyişle, ürünün fiyatı rant ödendiği için yüksek değildir; ürünün fiyatı yüksek olduğu için rant ödenmektedir (Ricardo, 1971: 95-98). Sonuç olarak, Ricardo, Smith'in metallerin değişim değerini düzenleyen temel kuralın, yani emek-değer teorisinin, toprak mülkiyeti ve rant nedeniyle değişebileceği varsayımında haklı olamayacağını kanıtlamış olur. Ricardo'ya göre, emek-değer teorisi kapitalizm koşulları altında da geçerlidir ve rant, emek-değer teorisinin işleyişinin bir sonucu olarak ortaya çıkmaktadır.

Rantı, emek-değer teorisinin işleyişiyle açıklayan Ricardo için rant konusu, esas olarak kâr ve ücretler üzerindeki etkileri bakımından önemlidir: Ricardo'ya göre, kâr, ücret ve rant biçimindeki bölüşüm kapitalizmin dinamiğinin belirleyici unsurudur; kâr, sermaye birikiminin kaynağı olmakta, sermaye birikimi ise bölüşümü ve dolayısıyla kârı belirlemektedir. Bölüşüm ve birikim arasındaki bu karşılıklı ilişkiler, Ricardo'da rant ile kâr çelişkinin kurallarına tabidir; sermaye birikiminin kaynağı olan kâr, kapitalizmde üretim güçlerinin gelişmesini sağlayan temel unsurken, rant, giderek üretim güçlerinin gelişmesini sınırlamaktadır (Akyüz, 1977: 3, 5-6; Levy, 1997: 31). Bunun nedeni, Ricardo'nun birikim ve bölüşüm teorisinin tarımda azalan verimliliğe dayanıyor olmasıdır: Tarımsal üretimin genişlemesinin ilk aşamasında verimli topraklar bol ve verim farkları az olduğu için, tarımda istihdam arttıkça toplam kârların artması olanağı vardır. Bununla birlikte, toprakta nüfus baskısının yoğun olduğu ve verimli toprakların hızla tükenmeye başladığı dönemlerde istihdamın artması marjinal toprağın verimliliğini hızla azaltacağı için, olumsuz etki daha ağır basacak ve toplam kârlar azalacaktır. Dolayısıyla, toplam kârlardaki değişim ters yöndeki iki etkiye bağlıdır; tarımda istihdamın artması başlangıçta kârları olumlu etkilerken, artan istihdam nedeniyle daha düşük verimlilikteki toprakların ekime sokulması sonucu ürünün azalması, toplam kârları olumsuz yönde etkileyecektir. Çünkü reel ücretler veriyken, istihdam düzeyi arttıkça ücret ödemeleri de aynı oranda artacaktır. Aynı şekilde, istihdam düzeyi arttıkça, hem toplam rant hem de rantın gelir içindeki payı artacaktır. Oysa kârlar, yukarıda da belirtildiği gibi, istihdam düzeyi artarken belli bir düzeye kadar artsa da daha sonra azalacaktır. Bu durumda, istihdam ve toplam gelir artarken, ücretlerin ve rantın gelir içindeki payı artacak, kârların gelir içindeki payı ise azalacaktır çünkü, toplam kâr, toplam üründen ücret ve rant çıktıktan sonra arta kalan gelir olmaktadır. Dolayısıyla, ücretler asgari geçim düzeyinde veri iken, gelir çekişmesi rantiyerler, yani toprak sahipleri ile kapitalistler arasında olmaktadır (Akyüz, 1977: 18-27; Gomes, 2003: 178, 188). Sonuç olarak, birikimin (zenginliğin) kaynağında kârı gören Ricardo'nun rant teorisi, Smith'den farklı olarak, topraktan elde edilen bir gelir kategorisi olarak ranta ve dolayısıyla toprak sahiplerine yönelik muhalefetin teorik

temeli olmuştur. Roll'un (1952: 194) ifadesiyle, Ricardo'nun topraktaki özel mülkiyete muhalefetten kaçınmasını gerektiren bir durum söz konusu değildir. Ricardo'nun rant teorisini şekillendiren bu "durum" ise onun yaşadığı/yazdığı dönemin koşullarıyla birlikte anlaşılabilir olmaktadır.

V. Ricardo'nun Karamsarlığının Rant Teorisine Yansımaları

Yöntemleri farklılaşmakla beraber, teorik alanının temel parametrelerini Smith'den devralan Ricardo, Klasik İktisat Okulu içinde, neredeyse, Smith kadar önemli bir yere sahiptir (Roll, 1952: 147). Smith gibi İngiltere'de dünyaya gelen Ricardo, ondan farklı olarak, başarılı ve zengin bir işadamdır. Ricardo'nun iktisatla tanışması ise, 1799'da 27 yaşındayken, Smith'in "Ulusların Zenginliği" adlı kitabının eline geçmesiyle olmuştur. Ricardo'nun, iktisadi düşünce tarihindeki önemli eserlerden biri olan "Ekonomi Politığın ve Vergilendirmenin İlkeleri Üzerine" adlı kitabı ise 1817'de yayınlanmıştır (Savran, 1997: 10). Dolayısıyla, Ricardo baş yapıtını İngiltere'de ve 19. yüzyılın ilk çeyreğinde yazmıştır. Ricardo da, Smith gibi, sınai kapitalizmin sözcülüğünü yapmaktadır. Ancak, Smith sanayide manifaktür aşamasının teorisyeni, Ricardo fabrika aşamasının teorisyenidir (Kuyucuklu, 1985: 24). Smith'in yazdığı dönemde, dünyadaki en ileri kapitalist ülke olarak, dünya sanayi liderliğini ele geçirmeye çalışan İngiltere, Ricardo'nun yazdığı dönemde, artık, tartışmasız bir biçimde dünya sanayi lideridir (Wallerstein, 1999: 21). Ayrıca, Smith'in yazdığı dönem bir geçiş dönemi, Ricardo, kapitalist sistemin yerleştiği bir dönemde yazmıştır². Wallerstein'a (1999: 27) göre, bu dönem 1789-1815 tarihsel aralığına denk düşmektedir, ki Ricardo'nun baş yapıtının yayınlandığı tarih de 1817'dir.

Smith'den Ricardo'ya farklılaşan dönemle birlikte, Smith'in teorisine hakim olan iyimserlik de yerini Ricardo'nun teorisinde karamsarlığa bırakmıştır. Ancak, bu karamsarlık, sadece, Ricardo ile de sınırlı değildir. 19. yüzyılın başları ve ortalarında çeşitli akımlardan iktisatçıların ortak fikri "durağan durum" olarak adlandırdıkları bir dönemin yaklaşmakta olduğudur. "Durağan durum"da kârlar, daha fazla sermaye birikimi isteğini tüketecek kadar düşecektir (Dobb, 1985: 49-50). Azalan kâr haddi eğiliminden kaynaklanan bu karamsarlık, Ricardo'nun rant teorisine yansımış ve sermaye birikiminin kaynağı olarak gördüğü kârın azalmasının nedeni olarak da toprak sahiplerini işaret etmiştir. Smith'den farklı olarak, Ricardo'nun rant teorisi, toprak sahibinin çıkarının daima sanayicinin ve tüketicinin çıkarlarının aleyhine olduğunu savunur: Sanayicinin ve tüketicinin çıkarı düşük fiyatlı tahıl gerektirirken, tarımda azalan verimliliğin sonucu olarak hem tahıl fiyatlarının hem de rantın artması toprak sahiplerinin çıkarıdır. Tahıl fiyatları arttığında işçi ücretleri de reel olarak aynı kalabilmek için yükselmelidir, ki bu da kârların aleyhinedir. Bu nedenle, Ricardo, bir yandan toprağın verimliliğinin henüz düşmediği ülkelerden düşük fiyatlı tahıl ithalatını

² Batı Avrupa'da 18. yüzyılın sonunda yaygınlaşmaya başlayan piyasa ekonomisi modeli, 19. yüzyılda ekonomiye hakim hale gelmiştir (Bkz. Buğra, 1989: 15).

savunmakta ve bu nedenle de buğday için bir çeşit koruyucu gümrük olan “Tahıl Yasaları”na (Corn Laws) şiddetle muhalefet etmekte, diğer yandan da Malthus’un nüfusun doğal artış teorisinden hareketle, işçi ücretlerinde artış yaratacak “Fakire Yardım” kanunlarına karşı çıkmaktadır (Huberman, 1991: 226-228; Kazgan, 1984: 82; Roll, 1952: 198-200; Gomes, 2003: 173, 178, 185). Üstelik, 1799’da çıkarılan bir yasa ile İngiltere’deki tüm işçi örgütlenmelerinin yasaklandığı ve bu yasağın da 1824’e kadar geçerli olduğu hatırlanırsa (Riazanov, 1990: 21), Ricardo’nun yazdığı dönemde işçi ücretlerinin baskılanmasında ciddi bir güçlükle karşılaşmadığı söylenilebilir. Dolayısıyla, sınaî kapitalizmin sözcüsü olan Ricardo için asıl tehdit unsuru rantın artması ve toprak sahiplerinin sermayedar aleyhine gelirden artan pay elde etmesidir. Bu nedenle de, toprak rantının artışını önleyecek politika önlemlerini savunmuştur. Yukarıda da belirtildiği gibi, bir yandan düşük fiyatlı tahıl ithalatına yönelik olarak serbest dış ticareti, diğer yandan da toprak rantının vergilendirilmesini savunmuştur. Ricardo’ya göre, toprak sahipleri, sermayedarlardan farklı olarak, tasarruf yapan bir sınıf da değildir. Birikimin kaynağı olan kârın üzerine konan vergiler kapitalistin kâr haddini düşürür ve dolayısıyla birikim sürecini olumsuz etkiler. Oysa, rant üzerine konan vergi, tasarruf yapmayan toprak sahibinin gelirine yansır, fakat toprağın tarıma arz edilen miktarı vergiden etkilenmez. Bu nedenle, kâr değil, rant, yani toprak sahipleri vergilendirilmelidir (Kazgan, 1984: 82-83). Dolayısıyla, Roll’un (1952: 195) ifadesiyle, Ricardo, sınaî kapitalizme topraktaki mülkiyete karşı güçlü bir yeni silah sunmuştur.

Ricardo’nun, toprak mülkiyetinin toplum yararıyla bağdaşmadığını gösteren rant teorisinin düşünsel arka planında ise faydacı felsefe vardır. Faydacı felsefe, esasında, özel mülkiyet hakkını doğal düzende bulunan yasaların ilkeleri arasında gören doğal yasa felsefesinin 19. yüzyılda dönüştüğü yeni biçimdir (Buğra, 1989: 46). Kazgan’ın (1984: 51-52) ifadesiyle, faydacı felsefe doğal yasa felsefesinin bir ürünüdür ve liberalizmin eski temellerini yeni bir açıklamaya kavuşturmaktan başka bir şey yapmamaktadır: Faydacı felsefe, doğal yasa felsefesinin aksine, mülkiyet hakkını doğal bir hak olarak görmez ve gelir bölüşümünde çok büyük eşitsizliklere yol açtığı için de eleştirir. Bununla birlikte, devletin yarattığı hukuk düzenine ve toplumsal faydasına dayanılarak mülkiyetin haklı gösterilebileceğini de savunur. Sonuç olarak, toplumun farklı sınıflarının yaratılan gelirden aldıkları payların temel iktisadi sorun haline gelmeye başladığı 19. yüzyılda, Ricardo’nun toprak mülkiyeti ile toplum yararının çeliştiğini gösteren rant teorisi, gelir bölüşümünde büyük eşitsizlikler yarattığı için toprak mülkiyetini eleştiren faydacı felsefeyle de desteklenmektedir.

Ricardo’nun yaşadığı/yazdığı dönem ve düşünsel dayanakları bağlamında rant teorisine yeniden baktığımızda, ortaya çıkan temel belirleyiciler şöyledir:

- Ricardo, sınaî kapitalizmin “ucuz emek ve yiyeceklerle zihnini meşgul edecek derecede” geliştiği 19. yüzyıl toplumunda yazmıştır. Diğer bir deyişle, 19. yüzyıl, Sanayi Devriminin toplumu altüst eden etkilerinin belirginleştiği bir

çağdır ve artık, bölüşüm, temel bir iktisadi sorun haline gelmiştir³. Smith'in zenginliğin kaynağında emeği gören emek-değer teorisini benimsemekle birlikte, Ricardo için, emeğin verimliliğini artıran bir faktör olarak, sermaye daha önemlidir. Bu nedenle, Ricardo'ya göre, zenginliğin kaynağında, esas olarak, sermayenin getirisi olan kâr vardır. Ancak, artan birikimle beraber belirginleşen kâr oranlarının azalma eğilimi, kapitalist sistemin dinamiklerini "kâr"da gören Ricardo için karamsarlık kaynağı olmuştur. Zenginliğin kaynağında sermaye ve emeği gören Ricardo'ya göre, bu karamsar tabloyu yaratan unsur toprak sahipleri ve elde ettikleri rant geliridir. Sonuç olarak, Ricardo'nun toprak sahiplerini hedef alan rant teorisini, esas olarak, kâr ve rant arasında tanımladığı bu temel çelişki şekillendirmekte ve özel mülkiyet hakkını doğal bir hak olarak kabul etmeyen faydacı felsefeyle de teori desteklenmektedir.

- Ricardo'ya göre rant, Smith'den farklı olarak, emek-değer teorisinin işleyişinin bir sonucu olarak ortaya çıkmaktadır. Bu bağlamda, Ricardo, rantı, hem emek-değer teorisi hem de toplama teorisine açıklamaya çalışan Smith'den daha tutarlıdır. Bununla birlikte, rantı tanımlarken, hem bir önkoşul olarak topraktaki özel mülkiyeti hem de topraktaki verimlilik farklarını vurgulayan Ricardo, özel mülkiyet altındaki verimliliği en düşük toprak parçasındaki rantı, emek-değer teorisine açıkla(ya)mamaktadır. Diğer bir deyişle, Ricardo'nun açıklama biçiminde, emek-değer teorisi verimlilikleri farklı topraklar üzerindeki rantı belirlemekte, ancak en az verimli topraktaki rantı yok kabul etmektedir. Bu nedenle, Ricardo'nun rantın oluşumuna ilişkin açıklamaları kendi içinde çelişkilidir. Dolayısıyla, rantı emek-değer teorisine açıklarken, bir yandan da toprağın verimlilik farklarına bu denli vurgu yapan Ricardo'nun, emek-değer ve "toprak-değer" arasında gidip gelen açıklamaları arasında bir tutarsızlık söz konusudur. Sonuç olarak, verimliliği en düşük topraktaki rantı, yalnızca emek-değer teorisine açıklamadığı için, Ricardo'nun, rantı toprağın doğal verimliliğiyle açıklayan, Fizyokrat yaklaşıma da, başvurduğu söylenebilir⁴.

³ 1790-1815 tarihsel aralığı, İngiltere için, nüfus artışının ciddi bir sorun haline geldiği, yiyecek fiyatlarının yükseldiği ve dolayısıyla toprak sahiplerinin hallerinden çok hoşnut olduğu bir dönemdir. Yine bu dönem, 1795, 1799 ve 1804'te olmak üzere, sık aralıklarla, yiyecek için isyanların çıktığı bir dönem olmuştur. Tüm bu gelişmeler, gerçek zenginlik kaynağının tarım olduğunu savunan Fizyokrat düşüncesinin de İngiltere'de yeniden canlanmasına yol açmıştır. 1810-1811'de yaşanan ciddi iktisadi krizler sonucunda sanayi bölgelerinde yaşanan büyük boyutlu işsizlikler de bu eğilimlerin güç kazanmasına neden olmuştur. Tüm bu yaşananlardan hareketle, İngiliz Fizyokratları, ticaret ve sanayinin genişlemesinin iktisadi istikrarsızlık ve güvensizlik yarattığını, iktisadi büyümeyi, istikrarı ve güvenliği ancak ve ancak tarım sektörünün sağlayabileceğini savunmaya başlamışlardır. Bu dönemde, milli gelirin ve toplam istihdamın 1/3'ünü oluşturan tarım sektörünü İngiltere'nin gücünün temeli olarak gören Fizyokratlar, ülke ekonomisinin sanayi sektörüne değil, geleneksel yaşam biçiminin korunmasına da yardımcı olan tarım sektörüne dayanması gerekliliğini savunmuşlardır (McConnel, 1949: 65-66; Gomes, 2003: 172-173).

⁴ Bu görüşün doğruluğu, bu makalenin 3 numaralı dipnotunda verilen bilgilerle de desteklenmektedir.

VI. Sonuç

Her ikisi de Klasik İktisat Okulu içinde yer almalarına ve sınai kapitalizmin sözcülüğünü yapmalarına rağmen, Smith'in rant teorisi topraktaki özel mülkiyeti ve toprak sahipleri sınıfının yaratılan toplumsal üründen rant adı altında gelir elde etmelerini sorgulamazken, Ricardo'nun rant teorisi toprak sahiplerine ve ranta yönelik muhalefetin teorik dayanağını oluşturmuştur. Smith'in rant teorisinden hareket etmekle birlikte, Ricardo'nun rant teorisinin, Smith'den farklı olarak, toprak sahiplerine yönelik muhalefet aracına dönüşmesinde açıklayıcı olabilecek en önemli unsurun, sınai kapitalizmin gelişmişlik düzeyi olduğu görülmektedir: Sınai kapitalizmin yükselişe geçtiği, fakat farklı sınıfların gelir hareketlerinin henüz temel bir iktisadi sorun haline gelmediği 18. yüzyılın geçiş toplumunda yaşamış olan Smith için, toprak sahiplerinin rant adı altında aldıkları gelir kategorisi temel bir iktisadi sorun değildir. Bu nedenle de, Smith'in rant teorisi topraktaki özel mülkiyeti ve rantı sorgulamaz. Oysa Ricardo, sınai kapitalizmin toplumu altüst eden etkilerinin belirginleştiği ve bölüşümün temel bir iktisadi sorun haline geldiği 19. yüzyıl toplumunda yaşamıştır. Zenginliğin kaynağı olarak gördüğü kârın azalmasından sorumlu tuttuğu ranta ve toprak sahiplerine ise geliştirdiği rant teorisine karşı çıkmıştır. Smith'in "Ulusların Zenginliği"nin 1776'da, Ricardo'nun "Ekonomi Politîğin ve Vergilendirmenin İlkeleri Üzerine"sinin ise 1817'de yayınlandığı dikkate alınır, aradan geçen 41 yıllık sürede sınai kapitalizmin geldiği noktanın Smith'e hakim olan ve rant teorisini de aynı yönde etkileyen iyimserlik havasını Ricardo'da karamsarlığa dönüştürdüğünü ve geliştirmiş olduğu rant teorisine de bu karamsarlığın yansıdığını söyleyebiliriz.

KAYNAKÇA

- Akyüz, Yılmaz: (1977), **Sermaye Bölüşüm Büyüme**, Ankara, A.Ü.S.B.F. Yayınları.
- Allen, Larry: (2003), **Keseden Bankaya Tezgahtan Borsaya**, İstanbul, Kitap Yayınevi.
- Buğra, Ayşe: (1989), **İktisatçılar ve İnsanlar**, İstanbul, Remzi Kitabevi.
- Buğra, Ayşe: (2002-2003), "İktisat Siyasete Karşı," **Toplum ve Bilim**, Sayı: 95, Kış 2002-2003, s. 23-42.
- Dobb, Maurice: (1985), **Kapitalizmin Dünü ve Bugünü**, çev. Feyza Kantur, 2. B., İstanbul, İletişim Yayınları.
- Douglas, Paul H.: (1964), "Douglas on Smith," **The Development of Economic Thought**, Ed. H. W. Spiegel, New York, Science Editions, s. 71-102.
- Evans, Alan W.: (1991), "On Monopoly Rent," **Land Economics**, Vol. 67, No: 1, s. 1-14.
- Gomes, Leonard: (2003), **The Economics and Ideology of Free Trade: An Historical Review**, UK, Edward Elgar.
- Heimann, Eduard: (1964), **History of Economic Doctrines**, New York, Oxford University Press.

- Huberman, Leo: (1991), **Feodal Toplumdan Yirminci Yüzyıla**, çev. Murat Belge, İstanbul, İletişim Yayınları.
- Kazgan, Gülten: (1984), **İktisadi Düşünce**, 3. B., İstanbul, Remzi Kitabevi.
- Kuyucuklu, Nazif: (1985), **İktisadi Olaylar Tarihi**, 2. B., İstanbul, İstanbul Üniversitesi Yayını.
- Levy, Jay: (1997), "Land Rent, Ethics, and Capitalism's Gestation Crisis," **American Journal of Economics and Sociology**, Vol. 56, No. 1, s. 31-40.
- McConnel, John W.: (1949), **Büyük İktisatçıların Temel Doktrinleri**, çev. Hurşid Çalıka, İstanbul, İstanbul Üniversitesi Yayınları.
- Peil, Jan: (1999), **Adam Smith and Economic Science**, UK, Edward Elgar.
- Riazanov, David: (1990), **K. Marx/F. Engels Hayat ve Eserlerine Giriş**, çev. Ragıp Zarakolu, 2. B., İstanbul, Belge Yayınları.
- Ricardo, David: (1971), **Principles of Political Economy and Taxation**, Ed. R.M. Hartwell, GB, Penguin Books.
- Roll, Eric: (1952), **A History of Economic Thought**, New York, Prentice-Hall.
- Savran, Sungur: (1997), "Ricardo'nun Dehası ve Körlüğü," **Ekonomi Politikin ve Vergilendirmenin İlkeleri**, David Ricardo, çev. Tayfun Ertan, İstanbul, Belge Yayınları, s. 7-21.
- Schumpeter, Joseph A.: (1968), **History of Economic Analysis**, 7. B., New York, Oxford University Press.
- Smiley, David H.: (1997), "Land Rent Flows in Economic, Political and Environmental Transitions: An Inquiry into Ownership Rights in Land Rent," **American Journal of Economics and Sociology**, Vol. 56, No:1, s. 103-114.
- Smith, Adam: (1985), **Ulusların Zenginliği**, çev. A. Yunus-M. Bakırcı, İstanbul, Alan Yayıncılık.
- Wallerstein, Immanuel: (1999), **Sosyal Bilimleri Düşünmemek**, çev. Taylan Doğan, İstanbul, Avesta Yayınları.
- Wood, Ellen M.: (2003), **Kapitalizmin Kökeni**, çev. A. Cevdet Aşkın, Ankara, Epos Yayınları.
- Yakar-Önal, Ayşegül: (2002), "Kentsel Toprak Rantı Teorileri ve Bir Uygulama: İstanbul Esenkent Örneği", Basılmamış Doktora Tezi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul Üniversitesi, İstanbul.